

WOJCIECH JERZY GÓRCZYK

Muzeum Romantyzmu w Opinogórze
<https://orcid.org/0000-0001-5068-2589>

Najstarsze pieczęcie Ciechanowa

Artykuł zawiera informacje dotyczące najstarszych pieczęci Ciechanowa jako podmiotu municypalnego. Jest próbą wykazania, że opracowania z zakresu sfragistyki mogą być interesującym źródłem wiedzy o historii miasta, w szczególności jego ustroju i prawach miejskich. Oczywiście przy zachowaniu korelacji między opracowaniem sfragistycznym a dokumentami i materiałami dotyczącymi szeroko rozumianych dziejów miasta.

Słowa kluczowe: Ciechanów, sfragistyka miejska, heraldyka, herb, pieczęć, św. Piotr

Wstęp

Pieczęcie są w orbicie zainteresowań historyków co najmniej od czasów Jana Mabillona (1632–1707) i jego *De re diplomatica libri sex*. Wraz z rozwojem nauki stało się oczywiste, że ważnym źródłem do poznania dziejów jest pieczęć, także pieczęć miejska. Już w XIX w., gdy sfragistyka stała się samodzielną nauką, zwrócono uwagę na sfragistykę municypalną. Na gruncie polskim za prekursora w tym względzie możemy uznać Wiktora Wittyga (1857–1921) i jego *Pieczęcie miast dawnej Polski* z 1905 r., gdzie pojawia się także pieczęć Ciechanowa¹. Do tego wybitnego sfragistyka w okresie międzywojennym dołączył Marian Gumow-

¹ W. Wityg, *Pieczęcie Miast Dawnej Polski*, Kraków–Warszawa 1903. Dla uzupełnienia należy wspomnieć o pracy Stanisława Krzyżanowskiego z XIX w., jednak trudno w tym wypadku mówić o sfragistyce, a raczej należałoby to określić mianem, nawiązując do stylistyki M. Gumowskiego, raczkującą heraldyką – S. Krzyżanowski, *Słownik heraldyczny: dla pomocy w poszukiwaniach archeologicznych*, Kraków 1870.

ski (1881–1974) ze swoim cyklem o herbach miejskich w „Miesięcznik Heraldyczny. Organ Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, a niejako podsumował swój dorobek na tym polu w pracach z 1960 r.: *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku* i *Herby miast polskich*². W tym samym roku ukazała się także *Sfragistyka* autorstwa trzech wybitnych sfragistyków, którymi są Marian Gumowski, Marian Haisig (1908–1996) i Sylwiusz Mikucki (1898–1983)³. Na marginesie dodajmy, że rok 1960 jest szczególnie w dziejach polskiej sfragistyki, bowiem w tym roku, oprócz wcześniej wspomnianych, ukazał się, ważny pod względem metodologicznym, przekład pracy Giacomo Bascapè⁴. Tym samym konstatacja M. Gumowskiego z 1909 r., że sfragistyka to w Polsce jeszcze „nauka w pieluchach”, w pewnym stopniu stało się nieaktualne⁵. Niestety, powtórzmy, że tylko w pewnym stopniu, nie oznacza to bowiem, że rozwój sfragistyki municypalnej jako nauki możemy uznać za zakończony. Tytaniczna wręcz praca M. Gumowskiego wymaga już dzisiaj wielu uzupełnień i sprostowań. Z zadowoleniem i dużym uznaniem należy przyjąć pojawienie się prac Wojciecha Strzyżewskiego *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku* z 1999 r.⁶, Marka Adamczewskiego *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*⁷ z roku 2000 i Henryka Seroki z 2001 r. *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*⁸. Na uwagę zasługują także postulaty tego ostatniego autora z 2006 r. dotyczące edycji pieczęci miejskich⁹. Należy odnotować pracę pod redakcją Zenona Piecha i Wojciecha Strzyżewskiego z 2009 r.¹⁰ oraz *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach* pod redakcją Pawła Guta i Marcina Hlebionka z 2020 r.¹¹

Z całą pewnością możemy powiedzieć, że nie sposób poznać historii miasta w oderwaniu od materiału sfragistycznego. Marcin Hlebionek pisze: „Pieczęcie miejskie w świecie średniowiecznej sfragistyki są zjawiskiem względnie młodym. Na zachodzie Europy zaczynają pojawiać się one w XII w., a sfragistyka miejska

² M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*, Toruń 1960; tenże, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960.

³ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960. Warto też wspomnieć o wcześniejszej pracy M. Haisinga, *Sfragistyka i heraldyka miast polskich w świetle dotychczasowych badań*, „Nauka i Sztuka” 1947, t. 6, s. 77–95.

⁴ G. Bascapè, *Zbiory pieczęci. Zagadnienie metod porządkowania, klasyfikacji i katalogowania*, Warszawa 1960.

⁵ M. Gumowski, *Pieczęcie królów polskich*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1919, nr 1, s. 12.

⁶ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999.

⁷ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000.

⁸ H. Seroka, *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2001.

⁹ H. Seroka, *W sprawie edycji pieczęci miast dawnej Polski*, [w:] Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski (red.), *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, Warszawa 2006, s. 285–299.

¹⁰ Z. Piech, W. Strzyżewski (red.), *Zbiory pieczęci w Polsce*, Warszawa 2009.

¹¹ P. Gut, M. Hlebionek (red.), *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, Warszawa 2020.

rozwija się i krzepnie jeszcze w stuleciu XIII. Jest to spostrzeżenie istotne z tego względu, że inaczej niż w przypadku innych kategorii pieczęci (głównie monarszych czy hierarchów kościelnych) ziemie Europy Środkowej i Wschodniej mogły od razu uczestniczyć w tym procesie¹². Zatem już samo pojawienie się pieczęci miejskiej może dostarczyć nam informacji na temat historii miasta, a szczególnie jego praw miejskich i kształtowania się ustroju miejskiego danej osady. Oczywiście potrzebna jest tutaj korelacja pomiędzy materiałem sfragistycznym, a dokumentami z interesującego nas okresu. Należy pamiętać, że funkcjonują pieczęcie gmin wiejskich¹³. W tym wypadku sama pieczęć, bez legendy, a często mamy z takimi właśnie do czynienia, nie można dowodzić, że osada była miastem. Za przykład może posłużyć pieczęć wsi Jaromierz (Wielkopolska), pieczęć ma 40 mm średnicy, wyciśnięta na dokumencie z 1488 r.¹⁴ Upowszechnienie pieczęci wiejskich możemy datować na XVIII w., a masowo występują w okresie porozbiorowym.

Pieczęć miejska

Pieczęć miejska pojawia się po wykształceniu się organów samorządu miejskiego, ponieważ wtedy rodzi się taka konieczność, wówczas bowiem osada posiada organy, które stanowią prawo, to z kolei rodzi konieczność wystawiania dokumentów, a to pieczęć jest środkiem uwierzytelniającym dokument. Taki stan prawny ukonstytuował się w dużej mierze pod wpływem dekretu papieża Aleksandra III (1159–1181), w którym postanowiono, że w przypadku śmierci świadków wystawienia dokumentu ważność zachowują jedynie te, które zostały opatrzone pieczęcią lub zostały spisane u notariusza. W ślad za kancelarią papieską dekret został przyjęty przez kancelarie cesarską, królewskie i książęce.

Zarówno prawo magdeburskie, jak i chełmińskie jasno precyzują, że miasta powinny posiadać pieczęć. Celnie zauważa M. Hlebionek: istotne tu jest słowo „powinny”, a nie „muszą”. Właśnie owa dowolność mogła powodować, że miejscowość pieczęci mieć nie musiała, a własne dokumenty mogła opatrywać odciskami pieczęci osób lub instytucji o odpowiednim autorytecie, choćby właściciela bądź jego przedstawicieli¹⁵.

Zjawisko to, nazywane *cauentia sigilli*, zachodziło także w Ciechanowie. Miasto otrzymało prawo targu jeszcze w XIV w., a w roku 1400 otrzymało prawa miejskie¹⁶. Możemy założyć, z dużą dozą prawdopodobieństwa, że jeszcze co najmniej przez 20 lat od nadania praw miejskich nie posiadało pieczęci. Dowodzi tego dokument z 1420 r., w którym Janusz I potwierdza układ między pro-

¹² M. Hlebionek, *Miasto na pieczęci. Wokół wizualności pieczęci miejskich z terenu Prus*, „Zapiski Historyczne” 2019, t. 84, s. 86.

¹³ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, dz. cyt., s. 248.

¹⁴ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie wsi wielkopolskich*, „Rocznik Historyczny” 1937, t. 13.

¹⁵ M. Hlebionek, dz. cyt., s. 88.

¹⁶ W.J. Górczyk, *Ciechanów – od prawa targu do miasta lokowanego. Wokół problematyki lokacji miasta*, „Rocznik Mazowiecki” 2019–2020, t. 29, s. 135–157.

boszczem Ciechanowa a urzędem miejskim¹⁷. Z tego dokumentu wynika, że rada miejska w Ciechanowie już funkcjonowała (*Magister Civum, Consules, Scobiniqve Ciechonovienses*), ale ta, nie mając swojej pieczęci, poprosiła kancelarię księcia o uwierzytelnienie dokumentu.

Uściślijmy, że pisząc o pieczęci miejskiej, mamy na myśli pieczęcie należące do różnych organów miejskich. Pieczęcie miejskie we właściwym tego słowa znaczeniu: *SIGILLUM BURGENSESIUM, SIGILLUM CIVIUM, SIGILLUM CIVITATIS, SIGILLUM OPPIDI*; pieczęcie radzieckie: *SIGILLUM CONSULUM, SIGILLUM SENATUS*; ławnicze: *SIGILLUM SCABINORUM, SIGILLUM IUDCI* i wójtowskie: *SIGILLUM ADVOCATI*¹⁸. Najważniejszym organem władzy miejskiej była rada, która obok ławy stanowiła konkurencję dla dziedzicznego wójta¹⁹. Na każdej z wymienionych pieczęci funkcjonującej w jednym mieście mogło występować inne godło. Zdaniem M. Gumowskiego zwykle do herbu miejskiego wchodziło godło, które było najdłużej używane na pieczęciach²⁰. Jednak relacja między pieczęcią a herbem miejskim była i nadal jest przedmiotem dyskusji historyków. Na gruncie polskiej heraldyki dominują poglądy ukształtowane pod wpływem dyskursu niemieckich heraldyków²¹.

O wyborze godła decydował wójt lub rada miejska, rzadziej właściciel miasta, a użycie herbu jako godła napieczonemu było wyrazem autonomii samorządu miejskiego²². Zatem, jak konstatuje M. Hlebionek: „Raz jeszcze trzeba zaakcentować tu specyfikę pieczęci miejskich. Inaczej niż *sigilla* władców, rycerstwa czy dostojników kościelnych były one używane przez – posługując się dzisiejszym językiem – osoby prawne, korporacje. Z tego powodu bliżej im w zakresie funkcjonalnym do pieczęci kapituł, klasztorów czy uniwersytetów niż pieczęci władców, hierarchów Kościoła albo rycerstwa/szlachty. Pieczęcie miejskie bowiem, jak i *sigilla* wspomnianych grup kolektywnych dysponentów, podkreślały korporacyjność właściciela, ukazywały go w całym jego pluralizmie”²³.

Zaś Wojciech Strzyżewski za Józefem Szymańskim zauważa, że o herbie możemy mówić dopiero, gdy godło zostaje umieszczone na tarczy²⁴. Wtedy dopiero mamy do czynienia z heraldyzacją godła. Gdy godło na tarczy, a więc herb, pojawia się na pieczęci, wówczas mamy do czynienia z pieczęcią herbową. Ikonografia pieczęci do momentu heraldyzacji może cały czas ewoluować²⁵.

Materiał sfragistyczny Ciechanowa należy do stosunkowo ubogich. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać po pierwsze w fakcie, że to miasto posiadało niewiele pieczęci, a po drugie przyczyniły się do tego zniszczenia spowodowane

¹⁷ T.J. Lubomirski (oprac.), *Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego* (dalej: KDKMaz.), Warszawa 1863, nr 9, s. 344.

¹⁸ M. Gumowski, *Herby miast polskich...*, dz. cyt., s. 28–39.

¹⁹ Por. T. Panfil, *Herb Lublina – Geneza, symbolika, funkcje*, Lublin 1999, s. 10.

²⁰ M. Gumowski, *Herby miast polskich...*, dz. cyt., s. 75–76.

²¹ Szerzej na ten temat: W. Strzyżewski, dz. cyt., s. 15–23.

²² J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii od schyłku IV do XVIII w.*, Warszawa 1972, s. 666.

²³ M. Hlebionek, dz. cyt., s. 86–87.

²⁴ W. Strzyżewski, dz. cyt., s. 19.

²⁵ M. Hlebionek, dz. cyt., s. 87.

wane pożarami, jak i wojenne, które nie ominęły kancelarii miejskiej. W dodatku stare tłoki pieczętnie bywały niszczone na mocy decyzji rządowych, które dążyły do uporządkowania kwestii sfragistycznych, jak to miało miejsce w XIX w. Z kolei odciski pieczęci ulegały zniszczeniu nie tylko w wyniku kataklizmów, ale także padały ofiarą kolekcjonerów, którzy, w dobrej intencji, skupowali pieczęcie odrywane od dokumentów nawet przez pracowników archiwum. W ten sposób powstały kolekcje pieczęci Kazimierza Kierskiego i W. Wittyga. Pierwsza została zniszczona podczas II wojny światowej, Wittyg zaś swoją przekazał do Muzeum Czapskich w Krakowie i jest to jedyna kolekcja, która przetrwała do dzisiaj. W tej kolekcji znajduje się pieczęć wójtowska Ciechanowa z 1678 r.²⁶

Pieczęcie Ciechanowa

Początki kancelarii miejskiej w Ciechanowie sięgają poł. XIV w., kiedy to Ciechanów otrzymał prawo targu, i chociaż jeszcze w 1380 r. był nazywany wsią²⁷, to zapewne już wtedy pojawił się sędzia targowy i załączki samorządu miejskiego²⁸. W 1400 r. Ciechanów otrzymał prawa miejskie, co przyśpieszyło rozwój tego samorządu, a to z kolei zmuszało kancelarię miejską do aktywniejszej działalności. Te czynniki wymuszały potrzebę posiadania pieczęci do uwierzytelniania aktów prawnych²⁹. Jednak, jak już wcześniej wspomniano, w Ciechanowie zachodziło zjawisko *carentia sigilli*. Zjawisku temu zapewne sprzyjał fakt, że Ciechanów był siedzibą księcia. M. Wilska, analizując *Metrykę Mazowiecką* z lat 1425–1429, ustaliła, że w tych latach książę Janusz I przebywał, wystawiając dokumenty, w Ciechanowie 31 razy³⁰. Zatem kancelaria miejska miała łatwy dostęp do kancelarii książęcej i samego księcia, który mógł dokumenty miejskie uwierzytelniać własną pieczęcią. Praktycznym czynnikiem, który miał wpływ na zjawisko *carentia sigilli*, były oczywiście koszty związane z wykonaniem pieczęci. Korzystanie z pieczęci książęcej było możliwe, o ile liczba dokumentów, które wystawiała kancelaria miejska, była stosunkowo nieduża. Z czasem zwiększała się autonomia rady miejskiej, czego dowodem jest dokument z 1442 r., w którym książę Bolesław nadaje urzędowi miejskiemu w Ciechanowie prawo do wyboru trzech osób, spośród których książę lub jego starosta wybierze burmistrza Ciechanowa³¹. Zwiększał się także zasięg kontaktów handlowych (w pierwszej połowie XVI w. Ciechanów miał kontakty handlowe z tak oddalonym miastem, jak Grodno na Litwie³²). Rozwój

²⁶ Por. M. Gumowski, *Herby miast polskich...*, dz. cyt., s. 62–63; Por. W.J. Górczyk, *Herb Ciechanowa*, „Notatki Płockie” 2013, nr 2, s. 3.

²⁷ B. Ulanowski (wyd.), *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 1, Kraków 1895, s. 32–33, nr 28.

²⁸ W.J. Górczyk, *Ciechanów – od prawa targu...*, dz. cyt.; tenże, *Lokacja Ciechanowa*, „Notatki Płockie” 2013, nr 4, s. 9–10.

²⁹ Por. tenże, *Herb Ciechanowa...*, dz. cyt., s. 3; T. Panfil, dz. cyt., s. 8.

³⁰ M. Wilska, *Książę Janusz Starszy*, Warszawa 1986.

³¹ KDKMaz., nr 11, s. 345.

³² Por. J. Hardziejeu, *W kwestii stratygrafii społecznej Grodna w pierwszej połowie XVI w.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2001, nr 16, s. 43.

gospodarczy wymusił powstanie, a później także wzrost rangi cechów miejskich, jak cech szewski, który zapewne funkcjonował bardzo dobrze, skoro mieszczenie mławscy prosili księcia Janusza II o wydanie przywileju dla cechu szewskiego w swoim mieście opartego na statutach cechu ciechanowskiego³³. Te wszystkie czynniki wymuszały większą aktywność kancelarii miejskiej. To z kolei rodziło zapotrzebowanie na własną pieczęć jako środek uwierzytelnienia dokumentów. Własna pieczęć zwiększała także autonomię kancelarii miejskiej. Zgodę na posiadanie pieczęci przez miasto musiał wyrazić książę. Zatem, pomimo iż miasto nie posiadało pieczęci jeszcze w 1420 r., to już po roku 1442 z całą pewnością musiało ją sobie sprawić. Jednak nie jesteśmy w stanie podać, kiedy konkretnie to nastąpiło. W każdym razie pierwsza znana nam pieczęć Ciechanowa pochodzi z dokumentu z 1482 r., ma ona średnicę 55 mm³⁴. Możliwe, że była to pierwsza pieczęć miejska, jednak musimy pamiętać o pożarze miasta z 1476 r., podczas którego spłonął nie tylko drewniany kościół farny wraz z kancelarią parafialną, ale także kancelaria grodzka³⁵.

Dla pełnego obrazu sfragistycznego ziemi ciechanowskiej dodajmy, że Sochocin posiadał pieczęć gotycką, co może sugerować, że sprawił ją sobie, tak jak Ciechanów, w drugiej poł. XV w., ale znamy ją z dokumentu z 1535 r.³⁶ Wcześniej pieczęć posiadał Przasnysz i została ona odcisniętą na dokumencie z 1457 r.³⁷

Na początku XVI w. Ciechanów sprawił sobie kolejną pieczęć, mniejszą od piętnastowiecznej, o średnicy 40 mm, którą znamy z dokumentów z roku 1508, 1513, 1515 i 1517³⁸. Niestety, na żadnym z tych odcisków pieczęci nie da się odczytać ani godła, ani legendy. Stąd nie wiemy, czy jest to pieczęć wójtowska, czy radziecka.

Pierwszy wyraźny odcisk pieczęci miasta Ciechanowa pochodzi z 1533 r., potwierdza się ona na dokumentach z 1536 i 1553 r.³⁹ Jest jeszcze mniejsza, o średnicy 24 mm. Możemy zatem zauważyć, że pieczęć ciechanowska ulega systematycznie zmniejszeniu. Może to wynikać z kwestii finansowych, ale jest to o tyle zastanawiające, że w tym czasie miasto ciągle się rozwijało. Tutaj ponownie, porównując pieczęcie ciechanowskie z przasnyskimi i sochocińskimi, zauważymy, że podobne zjawisko występuje w Sochocinie, gdzie najstarsza (XV-wieczna) pieczęć miała średnicę 33 mm, a XVI-wieczna już tylko 27 mm⁴⁰, a względnie stały rozmiar mają

³³ Taki przywilej mieszczenie mławscy otrzymali 23 VI 1491 r. – A. Sucheni-Grabowska, S.M. Sza-cherka (wyd.), *Lustracja województwa płockiego 1565–1789*, Warszawa 1965, nr 58, s. 242.

³⁴ M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, „Miesięcznik Heraldyczny. Organ Polskiego Towarzystwa Heraldycznego wydawany przez Oddział Warszawski” 1937, nr 1, s. 6–7.

³⁵ Por. R. Małowiecki, *Kalendarium urbanistycznych dziejów Ciechanowa*, „Zapiski ciechanowskie” 2000, t. 10, s. 147.

³⁶ M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, „Miesięcznik Heraldyczny. Organ Polskiego Towarzystwa Heraldycznego wydawany przez Oddział Warszawski” 1937, nr 12, s. 184.

³⁷ M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, „Miesięcznik Heraldyczny. Organ Polskiego Towarzystwa Heraldycznego wydawany przez Oddział Warszawski” 1937, nr 10, s. 152.

³⁸ M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, nr 1, dz. cyt., s. 6.

³⁹ Tamże, s. 6–7.

⁴⁰ M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, nr 12, dz. cyt., s. 184–185.

pieczęcie przasnyskie, przy czym w tym wypadku najstarsza pieczęć miała średnicę 35 mm, kolejna 37 mm, a XVI-wieczna – 33 mm⁴¹. Zwraca też uwagę, że o ile Ciechanów w XV w. miał największą pieczęć spośród tych trzech miast, o tyle już w XVI w. ma najmniejszą. Możliwe zatem, że o rozmiarze pieczęci decydowały inne kwestie niż finansowe i jednak był to świadomy zabieg. Jednak brak nam niezbędnych informacji do rozstrzygnięcia tego zagadnienia. Na pieczęci Ciechanowa z 1533 r. widać już wyraźnie godło, w polu pieczęci jest postać św. Piotra, ukazana prawie do kolan, trzymająca klucz zębem do góry w lewej ręce, w tym przypadku również brak jest legendy. Możliwe zatem, że Ciechanów posiadał tylko jedną pieczęć, co znamy z innych miast⁴². Wówczas jedną pieczęcią posługiwała się rada miejska wraz z burmistrzem i ława wraz z wójtem. W takiej sytuacji dysponentem pieczęci była rada. Jednak, pod względem metodologicznym, równie uzasadnione będzie rozumowanie, z którego wynika, że to samorząd miejski nie posiadał pieczęci, ale korzystał z pieczęci wójtowskiej. Trudno tę kwestię rozstrzygnąć jednoznacznie. Co prawda, kolejna znana nam pieczęć – z 1678 r. – jest pieczęcią wójtowską, ale nie może to być odczytywane jako wskazówka co do właściciela poprzednich pieczęci. Do XVII w. Ciechanów się rozwijał i apogeum tego rozwoju przypada na pocz. XVII w., wówczas to miasto nawiedziły: pożar w 1622 r. i kilkakrotnie zarazy, łącznie z „wielką zarazą” w 1631 r., co definitywnie zahamowało rozwój miasta, a całkowitą katastrofą był rok 1657, gdy miasto zostało spalone przez wojska szwedzkie, wtedy zniszczeniu uległa także kancelaria miejska. W 1676 r. Ciechanów liczył zaledwie 400 mieszkańców⁴³. W tej sytuacji jest prawdopodobne, że to wójt w 1678 r. odtworzył kancelarię i sprawił sobie pieczęć, a rada dopiero od tego czasu korzystała z pieczęci wójtowskiej.

Na tej pieczęci, wyciśniętej na dokumencie z 1678 r., o średnicy 25 mm, godłem nadal jest św. Piotr, zatem wójt przyjął godło ze starszych pieczęci miejskich (ogólnomiejskich?), ale święty trzyma klucz w prawej ręce, zębem do góry – wokół napis: SIGILLUM. VICE ADVOKATIS OPPIDI* CZIECHA (...), po bokach godła data: 16-78⁴⁴.

Pieczęć ta jest ciekawa z kilku powodów. Po pierwsze, jak już wspomniano, jest to pieczęć wójtowska, a nie rady miejskiej, o przyczynach tego stanu rzeczy wspomniano wyżej. Po drugie, jest to pierwsza pieczęć ciechanowska z legendą, a po trzecie, pojawia się na pieczęci data, która pozwala nam dokładnie ustalić rok jej powstania. Prawdopodobnie umieszczenie daty na pieczęci miało wymiar praktyczny. Pieczęcie ciechanowskie mogły ulec zniszczeniu w 1657 r., ale równie dobrze mogły one zostać skradzione. Stąd data na pieczęci informowała jednocześnie o unieważnieniu starszych pieczęci miejskich. Nie oznaczało to oczywiście unieważnienia wszystkich wystawionych wcześniej dokumentów przez

⁴¹ M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, nr 10, dz. cyt., s. 152.

⁴² W. Strzyżewski, dz. cyt., s. 21.

⁴³ R. Małowiecki, dz. cyt., s. 147.

⁴⁴ W. Wityg, *Pieczęcie Miast Dawnej Polski*, Kraków–Warszawa 1903, s.42, o tej pieczęci wspomina też Antoni Chomicki, *Herby miast i ziem polskich*, Warszawa 1939, s. 27.

Ryc. Pieczęć wójtowska Ciechanowa

Źródło: W. Wittyg, *Pieczęcie Miast Dawnej Polski*, Kraków–Warszawa 1903.

Wraz z ponownym rozwojem miasta rada miejska znów zyskała na znaczeniu. Gdy król August II w 1726 r. potwierdził prawa miejskie Ciechanowa z 1400 r., miasto z tej okazji sprawiło sobie kolejną pieczęć. Jest to pieczęć znaleziona przy dokumencie z 1777 r., ma średnicę 35 mm, w godle św. Piotr trzyma klucz w wyciągniętej ręce, po bokach data: 17-26, w legendzie widnieje napis: SIGILLVM CIVITATIS *S(ACRAE) *R(EGIAE) *M(AIESTATIS) *CIECHANOVIENSIS – MIASTO ŚWIĘTEGO KRÓLEWSKIEGO MAJESTAU⁴⁵. Tytulatura ta jest używana od XVII w. przez wiele miast, można tutaj wspomnieć o Kleparzu (koło Krakowa)⁴⁶ czy Lublinie⁴⁷. Oczywiście taki zwrot służy podkreśleniu rangi miasta.

Godło

Godło napieczątne Ciechanowa cechuje się niezmiennością, co bynajmniej nie jest zasadą w sfragistyce miejskiej. Spośród przywoływanych wcześniej pieczęci miejskich miast ziemi ciechanowskiej możemy obserwować zmianę godła napieczątne w Przasnyszu. Wybór godła na pieczęci miejskiej, jak już wcześniej wspomniano, był związany ze specyfiką dysponenta tejże pieczęci, którym była zbiorowość, a zatem ów kolektywny dysponent musiał być wskazany przez godło w sposób symboliczny⁴⁸. Jak zauważa M. Adamczewski: „Szczególnie bliskie dla projektujących pieczęcie miejskie, jak również dla burmistrzów i ich współpracowników były obrazy, którymi wypełniano stemple instytucji kościelnych. [...] Tak samo potrzebowali oni świętego protektora, który wobec Najwyższego zabiegał o pomyślność dla gminy miejskiej lub korporacji duchownych. Wyobrażenie świętego patrona na polu średniowiecznej pieczęci było szczególną formą kultu

⁴⁵ M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, nr 1, dz. cyt., s. 7.

⁴⁶ B. Kasprzak (oprac.), J. Malec (kons. nauk.), *Herbowe pieczęcie miasta Krakowa*, Kraków 2007, s. 17.

⁴⁷ T. Panfil, dz. cyt., s. 40.

⁴⁸ M. Hlebionek, dz. cyt., s. 87.

religijnego. Wyrażało szacunek dla miejscowego patrona, a także oczekiwanie, że otoczy on opieką swych wyznawców”⁴⁹.

Tą drogą poszły także władze miejskie Ciechanowa, wybierając na godło patrona miasta, którym był św. Piotr, za sprawą przywileju lokacyjnego z 1400 r., gdzie w *actum i datum* czytamy: „[...] in Wschegrod Ferio Tertio proximo post festum Petri ad vincula apostoli glorii [...]”⁵⁰.

Czasy porozbiorowe

W XIX w. Ciechanów wzorem innych miast używał pieczęci z godłem Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego⁵¹. Taki stan rzeczy wynikał z sytuacji prawnej. Dekretem księcia warszawskiego Fryderyka Augusta z 23 lutego 1809 r. powołano w miastach urzędy municypalne na czele z burmistrzem mianowanym przez władcę oraz radę, czteroosobową, w której zasiadał także kasjer miejski. Kasjer posiadał własną kancelarię z własną pieczęcią. W Księstwie Warszawskim 29 kwietnia 1811 r. ukazał się dekret rządowy, nakazujący miastom sporządzenie nowych tłoków pieczętnych, gdzie herb miasta miał być zastąpiony godłem państwowym⁵². Uściślijmy, że pieczęciami z herbem Księstwa posługiwały się organy wykonawcze władz miejskich, czyli prezydenci i burmistrzowie; odciskami z herbem miejskim nadal posługiwały się organy uchwałodawcze, czyli rady miejskie bądź gminne⁵³.

Jednak Ciechanów posiadał jedną pieczęć, zatem używano tylko pieczęci z godłem państwowym. Analogiczne prawo obowiązywało w Królestwie Polskim (11 października 1822 r., potwierdzone w 1822 r.), utrzymano także urząd municypalny i urząd kasjera. Władze Królestwa Polskiego podjęły decyzje mające na celu uporządkowanie sfragistyki, także municypalnej, przez reskrypt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji z 1 sierpnia 1818 r., nakazujący zebranie i zniszczenie starych pieczęci. Na mocy tego dekretu Komisja Wojewódzka w Płocku zarekwirowała 224 tłoki pieczętne, z których 208 przetopiła w 1823 r.⁵⁴ W ten sposób wszystkie miasta zostały zmuszone do używania nowego wzoru pieczęci, z polską legendą i godłem państwowym. W legendzie umieszczono napis KRÓLESTWO POLSKIE i poniżej godła: URZĄD MUNICYPALNY MIASTA CIECHANOWA, osobną pieczęć posiadała kasa miejska.

⁴⁹ M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*, cz. 3: *Pieczęcie władz miejskich do 1950 roku*, Zgierz 2010, s. 9.

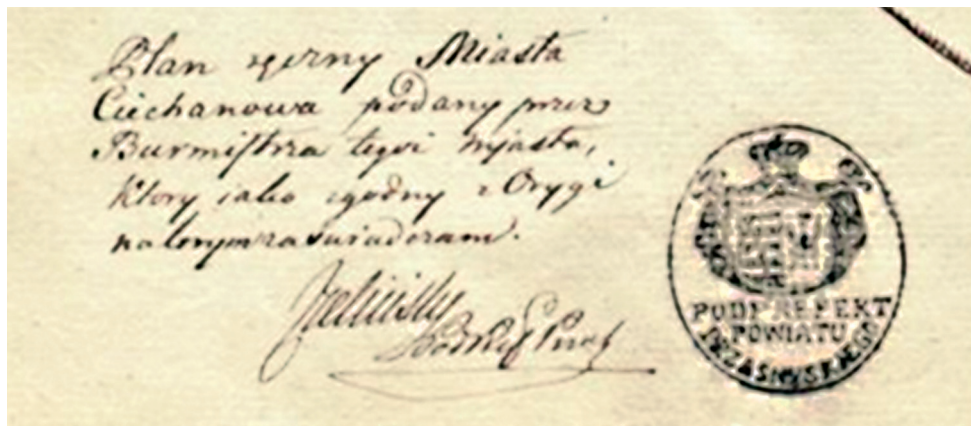
⁵⁰ KDKMaz., nr 8, s. 343; por. W.J. Górczyk, *Herb Ciechanowa*, dz. cyt., s. 6; tenże, *Ciechanów – od prawa targu...*, dz. cyt., s. 149–153.

⁵¹ M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, nr 1, dz. cyt., s. 7.

⁵² T. Panfil, dz. cyt., s. 41–42.

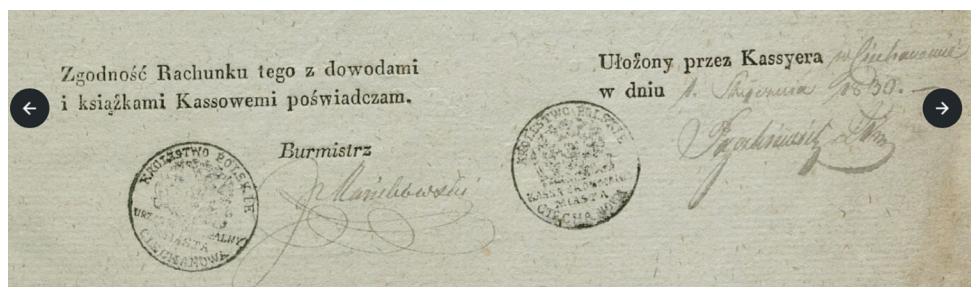
⁵³ P. Gut, M. Hlebionek, *Prawo pieczętne: rodzaje kancelaryjno-prawne i fałszerstwa pieczęci. Kręgi funkcjonowania pieczęci*, [w:] P. Gut, M. Hlebionek (red.), *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, Warszawa 2020, s. 26.

⁵⁴ Por. K. Dorcz, *Pieczęcie miejskie i gminne oraz wykonawcy pieczęci w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (do 1830 r.)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2003, t. 6, s. 66.

Ryc. Pieczęć podprefekta powiatu przasnyskiego z herbem Księstwa Warszawskiego (dokument z 1811 r.)

Źródło: AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Miasto Ciechanów, vol. I, sygn. 1/191/0/-/4309.

Ryc. Pieczęcie Urzędu Muncypalnego Miasta Ciechanowa i kasy miejskiej w Ciechanowie (dokument z 1830 r.)

Źródło: AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Miasto Ciechanów, vol. VII, k. 48, sygn. 1/191/0/-/4315.

Od roku 1837, kiedy to powiaty zamieniono na obwody, a województwa na gubernie, w legendzie umieszczano informację o obwodzie, w którym leży miasto, dla Ciechanowa był to obwód przasnyski, i o samym urzędzie miejskim. Przy czym napis OBWÓD PRZASNYSKI zastąpił funkcjonujący dotąd na pieczęci napis KRÓLESTWO POLSKIE.

W 1842 r. obwody zamieniono ponownie na powiaty, urzędy miejskie zaś na magistraty. Wymagało to kolejnej zmiany pieczęci, godłem napieczętym nadal było godło państwowe, jedynie legenda została dostosowana do aktualnego podziału administracyjnego.

Wyrugowanie herbu miejskiego doprowadziło to do takiej sytuacji, że w Ciechanowie całkowicie zapomniano o nim, a w 1847 r., gdy sporządzano *Album*

Ryc. Pieczęć Urzędu Miejski Miasta Ciechanowa (dokument z 1840 r.)

Źródło: AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Miasto Ciechanów, vol. VIII, k. 287, sygn. 1/191/0/-/4316.

Ryc. Pieczęć Magistratu Miasta Ciechanowa (dokument z 1852 r.)

Źródło: AGAD, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, s. 106, sygn. 1690.

herbów miast Królestwa Polskiego, Teodor Chrhoński zaprojektował dla miasta nowy herb: zamek o dwóch basztach z bramą pośrodku, jednak herb ten nigdy nie wszedł w życie, ponieważ władze go nie zatwierdziły⁵⁵. Zresztą podobna sytuacja zaistniała wówczas także w Sochocinie i Przasnyszu⁵⁶.

W roku 1822 pojawił się nowy organ samorządowy, był to dozór bożniczy, który stanowił samorząd gmin żydowskich. Jego kompetencje były związane z utrzymaniem synagogi, szpitala, przytułku ubogich, cmentarza i rabina. Projekt bilansu funduszy sporządzony przez dozór bożniczy musiał być zatwierdzony przez władze miejskie (kasjer miejski sprawował zarząd nad funduszem), dopiero później był przesyłany do władz guberni. Stąd na takim projekcie były zwykle dwie pieczęcie: magistratu i dozoru bożniczego. Jednak dozorowi bożniczemu nie przysługiwało prawo do godła napieczętnego i posługiwał się pieczęcią pismową (napisową, onomastyczną) w języku polskim⁵⁷.

Na dokumentach dozoru bożniczego w Ciechanowie widnieje tylko pieczęć magistratu⁵⁸, wydaje się zatem, że ciechanowski dozór bożniczy nie posiadał wła-

⁵⁵ M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, nr 1, dz. cyt., s. 7; tenże, *Herby miast polskich...*, dz. cyt., s. 78–80; M. Adamczewski, *Miejsce „Albumu herbów Królestwa Polskiego” z 1847 r. w polskiej heraldyce miejskiej*, [w:] S.K. Kuczyński (red.), *Herby miast polskich w okresie rozbiorów (1772–1918). Materiały sesji naukowej Włocławek 5–6 grudnia 1996 r.*, Włocławek 1999, s. 109–130.

⁵⁶ Tenże, *Herby miast województwa warszawskiego*, nr 12, dz. cyt., s. 185; nr 10, dz. cyt., s. 152.

⁵⁷ Według typologii zaproponowanej przez M. Hlebionka, *Typologia pieczęci. Wybrane zagadnienia*, [w:] P. Gut, M. Hlebionek (red.), *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, Warszawa 2020, s. 60.

⁵⁸ AGAD, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, *akta dotyczące się gminy żydowskiej w Ciechanowie w guberni plockiej*, sygn. 1690.

snej pieczęci, ale znamy takie pieczęcie z innych miejscowości, np. w guberni augustowskiej dozór bożniczy w Ciechanowcu czy Krasnopolu⁵⁹.

13 czerwca 1818 r. na mocy postanowienia namiestnika Królestwa Polskiego generała Józefa Zajączka powołano urząd dozorców miast, który to urząd jeszcze bardziej ograniczył kompetencje władz miejskich. Część dokumentów wystawianych przez miasto była pieczętowana pieczęcią dozorczy. Przy czym dozór w województwie płockim był podzielony na dwa okręgi (dozory), Ciechanów znalazł się w okręgu II. Pieczęć dozorczy, a ściślej legenda, informowała tylko o województwie i okręgu dozoru. Godłem było godło państwowe. Warto zauważyć, że pieczęć dozorczy miała formę negatywu względem np. pieczęci miasta⁶⁰. Pomimo iż dozorczy pieczętowali dokumenty wystawiane przez kancelarię miejską, to nie byli oni urzędnikami miejskimi i ich pieczęć nie jest pieczęcią miejską⁶¹.

Od 17 lutego 1868 r. na wszystkich pieczęciach wszystkich urzędów samorządowych godłem miał być rosyjski orzeł i usunięto język polski z legendy⁶².

BIBLIOGRAFIA:

Dokumenty i wydawnictwa źródłowe

- Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, *Akta tyżące się gminy żydowskiej w Ciechanowie w guberni płockiej*, sygn. 1690.
- AGAD, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa, *Akta tyżące się gminy starozakonnych w Ciechanowcu w guberni augustowskiej*, sygn. 1849.
- AGAD, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa, *Akta tyżące się gminy starozakonnych w Krasnopolu w guberni augustowskiej*, sygn. 1856.
- AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, *Miasto Ciechanów*, vol. I, sygn. 1/191/0-/4309.
- AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, *Miasto Ciechanów*, vol. IV, sygn. 1/191/0-/4312.
- AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, *Miasto Ciechanów*, vol. VII, sygn. 1/191/0-/4315.
- AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, *Miasto Ciechanów*, vol. VIII, sygn. 1/191/0-/4316.
- Lubomirski T.J. (oprac.), *Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, Warszawa 1863.

⁵⁹ AGAD, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa, *Akta tyżące się gminy starozakonnych w Ciechanowcu w guberni augustowskiej*, s. 16, sygn. 1849; tamże, *Akta tyżące się gminy starozakonnych w Krasnopolu w guberni augustowskiej*, s. 8, sygn. 1856.

⁶⁰ AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, *Miasto Ciechanów*, vol. IV, s. 630, sygn. 1/191/0-/4312.

⁶¹ Na dokumentach dotyczących rachunków podpisywał się burmistrz Ciechanowa i kasjer miejski, a pismo potwierdzał dozorca miasta, jako jedyny swoją pieczęcią – tamże.

⁶² P. Gut, M. Hlebionek, *Prawo pieczętne: rodzaje...*, dz. cyt., s. 28.

- Sucheni-Grabowska A., Szacherka S.M. (wyd.), *Lustracja województwa płockiego 1565–1789*, Warszawa 1965.
- Ulanowski B. (wyd.), *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 1, Kraków 1895.

Opracowania

- Adamczewski M., *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000.
- Adamczewski M., *Miejsce „Albumu herbów Królestwa Polskiego” z 1847 r. w polskiej heraldyce miejskiej*, [w:] S.K. Kuczyński (red.), *Herby miast polskich w okresie rozbiorów (1772–1918). Materiały sesji naukowej Włocławek 5–6 grudnia 1996 r.*, Włocławek 1999.
- Adamczewski M., *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*, cz. 3: *Pieczęcie władz miejskich do 1950 roku*, Zgierz 2010.
- Bascapè G., *Zbiory pieczęci. Zagadnienie metod porządkowania, klasyfikacji i katalogowania*, Warszawa 1960.
- Chomicki A., *Herby miast i ziem polskich*, Warszawa 1939.
- Dorc K., *Pieczęcie miejskie i gminne oraz wykonawcy pieczęci w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (do 1830 r.)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2003, t. 6.
- Górczyk W.J., *Ciechanów – od prawa targu do miasta lokowanego. Wokół problematyki lokacji miasta*, „Rocznik Mazowiecki” 2019–2020, t. 29.
- Górczyk W.J., *Herb Ciechanowa*, „Notatki Płockie” 2013, t. 58, nr 2.
- Górczyk W.J., *Lokacja Ciechanowa*, „Notatki Płockie” 2013, t. 58, nr 4.
- Gumowski M., *Herby miast województwa warszawskiego*, „Miesięcznik Heraldyczny. Organ Polskiego Towarzystwa Heraldycznego wydawany przez Oddział Warszawski” 1937, nr 1; 10; 12.
- Gumowski M., *Herby i pieczęcie wsi wielkopolskich*, „Rocznik Historyczny” 1937, t. 13.
- Gumowski M., *Herby miast polskich*, Warszawa 1960.
- Gumowski M., *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*, Toruń 1960.
- Gumowski M., *Pieczęcie królów polskich*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1919, nr 1.
- Gumowski M., Haisig M., Mikucki S., *Sfragistyka*, Warszawa 1960.
- Gut P., Hlebionek M., *Prawo pieczętno: rodzaje kancelaryjno-prawne i fałszerstwa pieczęci. Kręgi funkcjonowania pieczęci*, [w:] P. Gut, M. Hlebionek (red.), *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, Warszawa 2020.
- Haising M., *Sfragistyka i heraldyka miast polskich w świetle dotychczasowych badań*, „Nauka i Sztuka” 1947, t. 6.
- Hlebionek M., *Miasto na pieczęci. Wokół wizualności pieczęci miejskich z terenu Prus*, „Zapiski Historyczne” 2019, t. 84.
- Hlebionek M., *Typologia pieczęci. Wybrane zagadnienia*, [w:] Gut P., Hlebionek M. (red.), *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, Warszawa 2020.
- Kasprzak B. (oprac.), Malec J. (kons. nauk.), *Herbowe pieczęcie miasta Krakowa*, Kraków 2007.
- Krzyżanowski S., *Słownik heraldyczny: dla pomocy w poszukiwaniach archeologicznych*, Kraków 1870.

- Małowiecki R., *Kalendarium urbanistycznych dziejów Ciechanowa*, „Zapiski ciechanowskie” 2000, t. 10.
- Panfil T., *Herb Lublina – Geneza, symbolika, funkcje*, Lublin 1999.
- Piech Z., Strzyżewski W. (red.), *Zbiory pieczęci w Polsce*, Warszawa 2009.
- Seroka H., *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2001.
- Seroka H., *W sprawie edycji pieczęci miast dawnej Polski*, [w:] Piech Z., Pakulski J., Wroniszewski J. (red.), *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, Warszawa 2006.
- Strzyżewski W., *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii od schyłku IV do XVIII w.*, Warszawa 1972.
- Wilka M., *Książę Janusz Starszy*, Warszawa 1986.
- Witty W., *Pieczęcie Miast Dawnej Polski*, Kraków–Warszawa 1903.

The Oldest Official Seals of Ciechanów

Abstract: The article contains information on the oldest official seals of Ciechanów as a municipal entity. It is an attempt to show that studies in the field of sphragistics can be an interesting source of knowledge about the history of the city, in particular its system and municipal rights. Of course, while maintaining the correlation between the sphragistic study and documents and materials related to the broadly understood history of the city.

Keywords: Ciechanów, sphragistics, heraldry, coat of arms, seal, St. Peter